

The Model of Individual and Social Moral Training that is the Basis for the Emergence (Model of Human Excellence)

Ali Shahnazari^{1✉} | Nasrin Taherhedayati²

1. **Corresponding Author:** Ph.D. in educational management Associate Professor, Department of Educational Sciences, Islamic Azad University, Mashhad, Iran. **Email:** ali51028426@gmail.com
2. Master of General Psychology, Nursing Association, Mashhad, Iran. **Email:** nasrin13481017869@gmail.com

Article Info	ABSTRACT
Article type: Research Received: 22 December 2023 Revised: 26 January 2024 Accepted: 20 March 2024 Published: 17 April 2024 Keywords Education, Individual Ethics, Social ethics, Foundation of Emergence, Religious and Cultural Organizations, Model of Human Excellence.	Objective: The purpose of the current research was to present a model of individual and social ethics education that is the basis for the emergence based on the identification of the dimensions and components of the individual and social ethics education that is the basis for the emergence. Method: From the point of view of the nature and method of data collection, the current research is descriptive-survey and the research strategy is mixed (qualitative and quantitative). The studied community were the experts of religious and cultural organizations and sampling was done in a targeted way and a total of 25 people were selected. After defining the subject and conducting exploratory, library and analytical studies of Islamic texts related to moral education, the dimensions and components of the variables were collected through the Delphi method and a researcher-made questionnaire and analyzed based on qualitative statistical methods by the software (Spss 22) and finally The fit of the model reached the consensus of the experts. Further, the confirmatory factor analysis of each of the research variables was performed by software (PLS 3). Results: According to the findings, the model of human excellence has 5 dimensions (individual ethics, social ethics, social behavior, social cognition and social feeling) with 18 components (individual piety, individual guidance, compliance with duties and mustahabbs, modesty, perseverance, raising the level of education and refinement, love among people, respect and trust among people, scientific and intellectual growth of people, unity and non-divisiveness, comprehensive justice, fighting against class privileges, confronting racial discrimination, eliminating luxury and all-round security, behavioral characteristics, cognitive characteristics and the characteristics of the sense of social ethics). Conclusions: Since the construction of cross-validity, composite reliability and average variances extracted in the research model were at an acceptable level, a suitable model was recognized.

Cite this article

Shahnazari, A., Taherhedayati, N. (2024). The Model of Individual and Social Moral Training that is the Basis for the Emergence (Model of Human Excellence). *Applied Issues in Islamic Education*, 9 (1), 81-104. <http://dx.doi.org/10.61186/qaiie.9.1.4>

© The Author(s). Publisher: Academy of Scientific Studies in Education.

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و
برنامه‌ریزی آموزشی

پژوهشگاه تعلیم و تربیت

پژوهشگاه
مطالعات آموزش و پرورش

الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (الگوی تعالی انسان)

علی شاه‌نظری^۱ | نسرين طاهرهدایتی^۲

۱. نویسنده مسئول: استادیار مدیریت آموزشی، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی، مشهد، ایران. رایانامه: ali51028426@gmail.com

۲. کارشناسی ارشد روان‌شناسی عمومی، انجمن پرستاری، مشهد، ایران. رایانامه: nasrin13481017869@gmail.com

چکیده	اطلاعات مقاله
هدف: هدف از پژوهش حاضر، ارائه الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور مبتنی بر شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور بود. روش: پژوهش حاضر از منظر ماهیت و روش جمع‌آوری داده‌ها، توصیفی-پیمایشی و راهبرد پژوهش ترکیبی (کیفی و کمی) است. جامعه مورد مطالعه، خبرگان سازمان‌های مذهبی و فرهنگی بودند و نمونه‌گیری به شکل هدفمند انجام و در مجموع ۲۵ نفر انتخاب شدند. پس از تعریف موضوع و انجام مطالعات اکتشافی، کتابخانه‌ای و تحلیلی متون اسلامی مرتبط با تربیت اخلاقی، ابعاد و مؤلفه‌های متغیرها از طریق روش دلفی و پرسش‌نامه پژوهش‌گرساخته گردآوری شد و براساس روش‌های آماری کیفی توسط نرم‌افزار اس‌پی‌اس نسخه ۲۲ تحلیل و نهایتاً تناسب الگو به اجماع خبرگان رسید. در ادامه تحلیل عاملی تأییدی هر یک از متغیرهای پژوهش توسط نرم افزار اسمارت پی‌ال‌اس ۳ انجام شد. یافته‌ها: براساس یافته‌ها، الگوی تعالی انسان دارای ۵ بُعد (اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی، رفتار اجتماعی، شناخت اجتماعی و احساس اجتماعی) با ۱۸ مؤلفه (تقوای فردی، هدایت‌یافتگی فردی، عمل به واجبات و مستحبات، تواضع و فروتنی، استقامت، ارتقای سطح تربیت و تهذیب، محبت در میان مردم، احترام و اعتماد میان مردم، رشد علمی و عقلی مردم، وحدت و عدم تفرقه، عدالت‌خواهی فراگیر، مبارزه با امتیازات طبقاتی، مقابله با تبعیض‌نژادی، حذف تجمل‌گرایی و امنیت همه‌جانبه، ویژگی‌های رفتاری، ویژگی‌های شناختی و ویژگی‌های احساس اجتماعی) می‌باشد. نتیجه‌گیری: از آنجایی‌که ساخت روایی مشترک متقاطع، میزان پایایی مرکب و میانگین واریانس‌های استخراج‌شده در الگوی پژوهش در سطح قابل قبول بود، الگوی مناسبی تشخیص داده شد.	نوع مقاله: پژوهشی دریافت: ۰۱ دی ۱۴۰۲ بازنگری: ۰۶ بهمن ۱۴۰۲ پذیرش: ۰۱ فروردین ۱۴۰۳ انتشار: ۲۹ فروردین ۱۴۰۳ کلیدواژه‌ها تربیت، اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی، زمینه‌ساز ظهور، سازمان‌های مذهبی و فرهنگی، الگوی تعالی انسانی.

شاه‌نظری، علی، و طاهرهدایتی، نسرين (۱۴۰۳). الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (الگوی تعالی انسان). مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۹ (۱)، ۸۱-۱۰۴.
http://dx.doi.org/10.61186/qaiie.9.1.4

استناد

© نویسندگان.

ناشر: پژوهشگاه مطالعات آموزش و پرورش.

مقدمه

تربیت اخلاقی در فرهنگ اسلامی، به‌ویژه در عصر انتظار به‌دلیل شرایط استثنایی ناشی از عدم دسترسی مردم به رهبری معصوم، دشواری‌ها، اقتضائات و الزامات خاص خود را دارد و نقش و رسالت مردم در زمینه‌سازی ظهور، از مهم‌ترین اولویت‌های این دوران است که آثار و تبعات فراوانی را در پی خواهد داشت. اخلاق نیز، به‌دلیل نقش مهمی که در سرنوشت انسان و جامعه دارد، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان و پیشوایان دینی بوده است. در عصر حاضر، اعتقاد به ظهور منجی و مصلح جهانی یا همان مسئله مهدویت، موضوعی همگانی و فراگیر است و در واقع، به آرمانی جهانی تبدیل شده است. این اعتقاد سبب توجه روزافزون منتظران به موضوع مهدویت شده است. در میان مهم‌ترین وظیفه منتظران، ایجاد یک جامعه منتظر است؛ ساخت چنین جامعه‌ای ایده‌آل به الزاماتی نیاز دارد که یکی از آن الزامات، تربیت اخلاق فردی و اجتماعی افراد جامعه منتظر است به‌عبارتی، یکی از پرسش‌های اساسی در مورد زمینه‌سازی برای ظهور حضرت حجت (عج)، نقش تربیت اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی است؛ یعنی در نتیجه تربیت اخلاق فردی و اجتماعی انسان‌ها واقعاً خوب و صالح شده و زمینه برای ظهور فراهم می‌شود. بیان چرایی و چگونگی این دگرگونی روحی و انقلاب اخلاقی، می‌تواند راه‌گشای بسیاری از پژوهش‌ها و رویکردهای معرفتی درباره‌ی امکان اصلاح انسان و رفع مشکلات عدیده‌ی بشر و تعلیم و تربیت او در همه سطوح باشد. تا زمانی که انسان از نظر اخلاقی و فکری، رشد نیابد و تربیت نشود و به کمال و سعادت واقعی خود نیندیشد و بدان سو گام نهد، تمامی کاستی‌ها، ناراستی‌ها و ناهنجاری‌ها باقی خواهد ماند. برای رسیدن به این مرحله از رشد، انسان باید دارای تربیت اخلاقی باشد. درک و شناخت تربیت اخلاقی، ضرورت و بایستگی، مراحل، شیوه‌ها، موانع و عوامل آن در قالب الگو جامع تربیت اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در این پژوهش مورد بررسی قرار می‌گیرد. انسان مادی و دنیوی، دارای بُعد فرهیخته معنوی و الهی است؛ که هم او را به سمت کمال و تعالی برتر سوق می‌دهد و هم حیات زمینی او را سامان حقیقی می‌بخشد. در واقع زیست پاک و بی‌آلایش انسانی، تنها در گرو راه‌کارهای مدیریتی و تجربی نیست؛ بلکه این‌ها فقط برای چرخش بهینه‌ی بعضی از امور دنیوی است یعنی مربوط به سطح خُرد حیات است؛ اما سطح کلان زندگی در دو بُعد مادی و معنوی، نیازمند راه‌کار بنیادین و نظام جامعی است که انسان را از سطح نابه‌نجار و غیرحقیقی جدا کرده و در یک سطح برتر و کامل‌تری قرار می‌دهد و انسان به آن هویت واقعی و اصیل خود نزدیک شده و در نظام متواتر فکری و اخلاقی قرار گیرد. در واقع اجتماع سالم در پرتو تربیت اخلاقی سالم است.

انسان از آن جهت که انسان است، ارتباطاتی خاص دارد. تبیین این تعاملات به‌عنوان چارچوب نظام اخلاقی، در آموزه‌های اسلامی بسیار مهم است. به‌عبارت دیگر، اقتضای انسان بودن و امیال و نیازهای فطری‌اش روابطی ویژه است که می‌خواهد آن‌ها را به‌صورت مطلوب عملی سازد. این ارتباطات، چهار رابطه با خدا، خویشان، انسان‌ها و جهان هستی است که در صورت توجه و شکوفاسازی تمام آن‌ها، اخلاق و تربیت آدمی، نظامی مطلوب به‌خود می‌گیرد و انسان منتظر به کمال شایسته خود می‌رسد (جوادی آملی، ۱۳۹۱: ۵۵). اخلاق صحیح بدون شکوفایی این مناسبات در انسان امکان‌پذیر نیست. از این‌رو مطابق آموزه‌های اسلامی همین ارتباطات چهارگانه و کشف روابط آن‌ها با یکدیگر است که اساس نظام

اخلاقی را تشکیل می‌دهد و تمام تحولات رشدی که به‌تدریج در راستای اهداف عالی اخلاقی و هماهنگ با اهداف آفرینش در آدمی پدید می‌آید، از چهار جنبه یادشده بیرون نیست. در حقیقت پرورش این روابط چهارگانه به‌صورت مطلوب است که آدمی را به سبک زندگی مهدوی هدایت می‌کند و رشد و بالندگی سعادت‌مندانه را در زندگی فردی، اجتماعی و زیست‌محیطی سبب می‌شود و انسان زندگی دنیا را مقدمه‌ای برای زندگی اخروی و حیات جاوید خود قرار می‌دهد و هدف قرب و کمال مطلوب را برای خود فراهم می‌سازد (سجادی، ۱۳۸۸: ۹۱). براین اساس، هدف اصلی پژوهش، ارائه الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (الگوی تعالی انسانی) در جامعه مورد مطالعه است. در واقع این پژوهش با ارائه الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور در جامعه مهدوی، ضمن شناسایی و اولویت‌بندی ابعاد و مؤلفه‌های اصلی متغیرها، زمینه را برای تربیت اخلاقی برای زمینه‌سازی ظهور فراهم می‌سازد. به‌عبارتی، این پژوهش درصدد پاسخ به این مسئله و تبیین ابعاد و مؤلفه‌های «الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی برای زمینه‌سازی ظهور» است و پرسش اصلی پژوهش این است که: الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (الگوی تعالی انسانی) چگونه است؟ ازطرفی، تبیین و ترسیم الگوی مذکور نیازمند پاسخ به پرسش‌های فرعی زیر است:

۱. ابعاد الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور کدام است؟

۲. مؤلفه‌های الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز کدام است؟

مبانی نظری پژوهش

جریان تربیت، از واقعیت‌های پیچیده، گسترده و بسیار تأثیرگذار است که از دیرباز در همه جوامع بشری و در این میان، عقلانی آدمی مورد مطالعه قرار گرفته است چرا که نظام تربیتی، همانند هر نظام رفتاری دیگری، تابعی از مبانی نظری و نگرش‌های بنیادین است که موجب مشخص شدن نظام تربیتی می‌شود. در این میان، مبانی نظری تربیت اسلامی مجموعه قضایایی است که بر اساس دیدگاه اسلامی به تبیین چیستی، چرایی و چگونگی تربیت در سه بخش عمده (مبانی هستی‌شناختی، مبانی انسان‌شناختی و مبانی ارزش‌شناختی) می‌پردازد.

واژه تربیت در لغت به‌معنای «پروردن یا پروراندن، ادب و اخلاق را به کسی آموختن و آموختن کودک تا هنگام بالغ شدن» است (دهخدا، ۱۳۷۷: ۲۵۹). تربیت از ریشه ربی در باب تفعیل و به‌معنای زیاده، نما و علو است (ابن فارس، ۲۰۰۱: ۴۸۳). از نظر اصطلاحی نیز، تربیت عبارتست از فعالیت هدفمند و دوسویه، میان مربی و متربی به‌منظور کمک به متربی در راستای تحقق بخشیدن به قابلیت‌ها و پرورش شخصیت او در جنبه‌های گوناگون فردی، اجتماعی، جسمی، عاطفی، اخلاقی و عقلانی (بهشتی، ۱۳۸۶: ۳۵). تربیت پرورش دادن است یعنی استعدادهای درونی بالقوه در یک شیء موجود را به فعلیت درآوردن و پروردن است (مطهری، ۱۳۸۳: ۵۵۳). می‌توان گفت تربیت رفع موانع و ایجاد مقتضیات است برای آن‌که استعدادهای انسان در جهت کمال مطلق شکوفا شود (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۰: ۲۴). در واقع تربیت رسیدن به کمال نهایی انسان است. با این رویکرد، تربیت اسلامی تربیتی است که راه را برای فرد مسلمان در دو مراحل بیان، مناقشه، قانع‌سازی و تعریف ماهیت رفتار هموار می‌سازد و تأدیب نفس، تصفیة روح،

تهذیب عقل و تقویت جسم را در بر می‌گیرد و مجموعه‌ای از مفاهیم مرتبط با هم در چارچوب فکری واحد است که در مبادی و ارزش‌ها به قرآن کریم و سنت شریف نبوی تکیه دارد.

اخلاق جمع خُلق است. خُلق به معنی قوا، سجایا و صفات درونی است که با چشم دل دیده می‌شود. خُلق به معنای رفتار مشاهده‌پذیر نیست، بلکه خُلق ملکه نفسانی است که دارای پشتوانه عقل عملی می‌باشد؛ از این رو معیار اخلاقی بودن انسان، اراده و خواسته نیک است (طباطبایی، ۱۴۱۴: ۸۰). ملکه آن دسته از کیفیات نفسانی است که به کندی از بین می‌رود و در برابر دسته دیگری از کیفیات نفسانی (حال) قرار دارد که به سرعت زوال می‌پذیرد (غزالی، ۱۳۲۶: ۷۴۲). هم‌چنین، خلق حالی است برای نفس که او را به سوی کارهای خاص خودش بدون اندیشیدن و نگریستن فرا می‌خواند (ابن مسکویه رازی، ۱۳۸۱: ۸۴). به عبارتی، اخلاق مجموعه صفات روحی و باطنی انسان است (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲: ۱۸). اخلاق زمینه‌ساز ظهور که بحث اصلی این پژوهش است شامل اخلاق فردی و اخلاق اجتماعی است. در اخلاق فردی رابطه انسان با توجه به طرف رابطه به صورت رابطه با خالق و رابطه با مخلوق شکل می‌گیرد. اخلاق فردی، ویژگی‌ها، فضایل و رذایل اخلاقی مرتبط با نفس انسان را بررسی می‌کند. اما، زمانی می‌تواند زمینه‌ساز ظهور شود که انسان منتظر در ابعاد و زمینه‌های گوناگون به درستی تربیت شده باشد.

ابعاد و زمینه‌های تربیت اخلاق فردی عبارت‌اند از:

(۱) **تقوای فردی:** خداوند متعال در سوره انبیاء آیه ۱۰۵ می‌فرماید: ما بعد از تورات در زبور نوشتیم که البته بندگان نیکوکار من ملک زمین را وارث و متصرف خواهند شد. این اراده تخلص‌ناپذیر خداوند، وعده حتمی حق است که تنها تقوای پیشگان وارثین نهایی زمین خواهند بود. اگر انسان بپذیرد که معیار کرامت در اسلام، تنها پرهیزگاری است و درجات کرامت انسان نزد خداوند فقط به مراتب تقوای او وابسته است می‌توان گفت که امت برگزیده حق در زمان حضرت مهدی (عج) که برتر از همه انسان‌ها در همه عصرها شمرده شده‌اند این برتری و برگزیدگی را جز در سایه پرهیزگاری و ترک گناه به دست نیاورده‌اند (مهدویان، ۱۳۸۳: ۴۴).

(۲) **هدایت‌یافتگی فردی:** امام صادق می‌فرماید: مراد از راه مستقیم، حضرت قائم و مراد از هدایت، راه یافتن و هدایت شدن به اطاعت اوست (همان: ۴۸). و زمینه‌سازان ظهور مهدی، یاران ولایت هستند و ولایت، راه مستقیم خداوند است و جز از راه مستقیم نمی‌توان به حقیقت قرب الهی هدایت شد.

(۳) **عمل به واجبات و مستحبات:** خداوند سبحان در سوره حج آیه ۴۱ می‌فرماید: آنان که خدا را یاری می‌کنند، آن‌هایی هستند که اگر در روی زمین به آنان اقتدار و تمکین دهیم نماز به پا می‌دارند و زکات می‌دهند و امر به معروف و نهی از منکر می‌کنند و از هیچ کس جز خدا نمی‌ترسند چون می‌دانند که عاقبت کارها به دست خداست.

(۴) **تواضع و فروتنی:** انسان اگر وانهاده شود خود را برترین می‌داند و به سادگی تن به تواضع در برابر دیگران نمی‌دهد، اما آن‌جا که قید ایمان می‌آید احساس برابری و برادری در وجود انسان شکل

می‌گیرد. وقتی انسان قدرت بی‌انتهای خداوند را باور کرد، خضوع و خشوع می‌کند و به هر میزان ایمان به خدا افزایش یافت، خودبینی و خودستایی کم می‌شود.

(۵) **استقامت:** صلاحیت و پایداری در راه خدا شرط اصلی پیروزی خداپرستان است. آن‌ها که ایمان‌شان ریشه‌دار، مقاوم و پایدار و گام‌هایشان استوار است در برابر سختی‌ها متزلزل نمی‌شوند و در مقابل توطئه‌ها نمی‌لغزند و در حوادث، میدان را خالی نمی‌کنند. هرچه فشار بلاها و سختی کارزار بیش‌تر باشد بر شدت ایمان‌شان افزوده می‌شود و هرچه ملامت کج‌اندیشان و وسوسهٔ مصلحت‌طلبان بیش‌تر شود شجاعت و استقامت‌شان بیش‌تر می‌شود.

اخلاق اجتماعی یا غیر فردی نیز، روابط اخلاقی انسان با غیر از خودش را بررسی می‌کند که می‌تواند شامل انسان‌های دیگر یا محیط زیست او باشد. مراد از اخلاق اجتماعی، بررسی اصول اخلاقی در رابطهٔ انسان با دیگر هم‌نوعان است.

ویژگی‌های اخلاق اجتماعی عبارت‌اند از:

(۱) ویژگی‌های شناختی اخلاق اجتماعی (فضائل نشأت‌گرفته از کمال قدرت فکری و اندیشهٔ افراد جامعه) شامل: رشد علمی و عقلی مردم و وحدت و عدم تفرقه است. در جامعهٔ منتظر، حضور با تلاش در جهت تکامل عقل و دانش بشری و فناوری در تمام زمینه‌ها و هدایت مکارم اخلاق به مرحلهٔ تکمیلی نزدیک می‌شود و با ظهور حضرت حجت تکمیل می‌شود. امام باقر (ع) می‌فرماید: آنگاه که قائم ما قیام کند دست عنایت و ولایت خود را بر سر بندگان خدا قرار می‌دهد و خرده‌های‌شان را متمرکز و اخلاق‌شان را به کمال می‌رساند (کلینی، ۱۳۶۳: ۱-۲۵). از طرفی، انسان منتظر امام عصر از اتحاد و هم‌بستگی اجتماعی میان مسلمانان دفاع می‌کند و مانع از تفرقه میان برادران دینی خود می‌شود. امام باقر (ع) می‌فرماید: وقتی قائم ما قیام کند کینه از دل‌ها بیرون می‌رود (ابن‌بابویه، ۱۳۷۷: ۶۸۵).

(۲) ویژگی‌های احساسی اخلاق اجتماعی (فضائل معطوف بر عاطفه و احساسات اعضای جامعه) شامل: ارتقای سطح تربیت و تهذیب؛ محبت در میان مردم و احترام و اعتماد میان مردم است. انسان‌ها در نتیجهٔ تربیت صحیح به سوی کمال ارتقاء می‌یابند و در اثر سوء تربیت، انحطاط می‌یابند. عوامل اصلی و مؤثر در تربیت نظام خانواده، نظام آموزشی و نظام اجتماعی است. در تربیت اخلاقی زمینه‌ساز ظهور اگر عوامل تربیت به‌نحو صحیح و کامل و براساس برنامه‌های صحیح آسمانی صورت گیرد انسان‌ها از جهات عقلی، روحی و جسمی رشد صحیح پیدا می‌کنند و شایستگی واقعی خود را پیدا می‌کنند (گلستانی، ۱۳۸۶: ۲-۹۶). هم‌چنین، برای انسان زمانی زندگی دل‌چسب و رضایت‌بخش است که با مهربانی و الفت همراه باشد. انسانی که تربیت اخلاقی داشته باشد و منتظر ظهور باشد به‌طور قطع و یقین به ایجاد مهر و محبت میان مردمان می‌اندیشد و نقش‌آفرینی می‌کند.

(۳) ویژگی‌های رفتاری اخلاق اجتماعی (فضائل متأثر از عوامل شناختی و عاطفی) شامل: عدالت‌خواهی فراگیر؛ مبارزه با امتیازات طبقاتی؛ مقابله با تبعیض نژادی؛ حذف تجمل‌گرایی و

امنیت همه‌جانبه است. از اهداف همه انبیاء و معصومین (ع) مبارزه با ظلم و ایجاد و اجرای عدالت در تمام شئون زندگی است و انسان دارای تربیت اخلاقی و منتظر حقیقی، عدالت‌خواه فراگیر است زیرا یقین دارد که حکومت حضرت مهدی حکومت عدالت‌خواهانه و همگانی است. امام صادق می‌فرماید: آگاه باشید به خدا سوگند بدون تردید عدالت را همه‌جا حتی درون خانه‌ها وارد کند و فراگیر نماید همان‌گونه که سرما و گرما وارد می‌شود او در تمام عرصه‌های زندگی ظلم را برداشته و عدالت را حاکم کند (ایرانی، ۱۳۸۹: ۹۵). کسی که تربیت اخلاقی با ویژگی انتظار در وجودش نهادینه می‌شود با امتیازات طبقاتی، تبعیض نژادی و تجمیل‌گرایی مقابله می‌کند؛ زیرا اعتقاد دارد در دوران حکومت‌های بعد از ظهور خواه زمان قائم یا در زمان رجعت امتیازات طبقاتی ریشه‌کن می‌شود.

اصطلاح زمینه‌ساز نیز، در این پژوهش برگرفته از مضمون احادیثی است که در آن‌ها از گروه‌هایی یاد شده که پیش از ظهور حضرت مهدی (ع) بسترها و شرایط لازم را برای قیام آن حضرت فراهم می‌آورند. زمینه‌سازی ظهور، یعنی فراهم ساختن و ایجاد مقدمات و اسباب و علل ظهور، به‌گونه‌ای که شرایط برای تحقق ظهور و خارج شدن امام از پرده غیبت، مهیا و هموار باشد تا امام (ع) بتواند حرکت خود را آغاز کند و حکومت جهانی خود را تحقق بخشد (پورسیدآقای، ۱۳۸۸: ۲۰). اخلاق زمینه‌ساز، اخلاقی است که چنین جامعه‌ای را می‌سازد و شرایط لازم برای پذیرش ولایت و حاکمیت حضرت حجت را در فرد و جامعه فراهم می‌آورد. مراد از اخلاق زمینه‌ساز بررسی صفات و رفتارهای اخلاقی زمینه‌ساز ظهور است؛ به‌گونه‌ای که سطح بینش و عواطف اخلاقی منتظران آن‌قدر بالا می‌رود که به امام و زندگی با او عشق می‌ورزند و جز خلیقات و خواسته‌های امام را نمی‌خواهند و تلاش می‌کنند این رفعت اخلاقی و علاقه به ظهورش را به دیگران هم منتقل کنند. چنین افرادی جز به ولایت امام مهدی (ع) رضایت نمی‌دهند و اهداف‌شان را اهداف او قرار می‌دهند و به چیزی کم‌تر از حاکمیت ایشان قانع نمی‌شوند. هم‌چنین زمینه‌سازی ظهور آن‌دسته از عواملی هستند که در بسترسازی فضای ذهنی و اجتماعی انسان‌ها و نهایتاً نظام اجتماعی برای مواجهه با عنصر حقیقی انتظار و حضور امام عصر نقش تعیین‌کننده و بی‌بدیلی دارند که بارزترین آن تربیت اخلاقی انسان منتظر ظهور است.

در رابطه با اخلاق فردی و اجتماعی پژوهش‌های متعددی با رویکردهای دینی و غیر دینی انجام گرفته است. فقیهی و نجفی (۱۳۹۳) در پژوهش واکاوی صفات و رفتارهای اخلاقی زمینه‌ساز ظهور، در سه سطح شناختی، عاطفی و عملکردی و چهار بُعد الهی، فردی، اجتماعی و زیست‌محیطی، صفات و رفتارهای اخلاقی را مورد بررسی قرار داده‌اند که در احادیث به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم مطرح شده است.

صباغ اسماعیلی و همکاران (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان «تبیین مبانی فلسفی مفهوم سعادت در نظام تربیت اخلاقی بانو مجتهده امین به‌منظور تدوین چارچوب نظری و دلالت‌های تربیتی آن» مبانی هستی‌شناختی (وحدت شخصیه وجود، قائم بودن هر ذاتی به مافوق خود، متافیزیک محبت)، مبانی انسان‌شناختی (بقای روح، تأثیر و تأثرات بین روح و بدن، سیر استکمالی)، مبانی معرفت‌شناختی (کمال حکمت نظری و عملی، مراتب ادراک، تقدم علم بر عمل) و مبانی ارزش‌شناختی (معیار ارزش‌ها، عدالت،

تلازم سعه اخلاقی و سعه عقلانی) را مورد بررسی قرار داده‌اند که در نتیجه آن دلالت‌های تربیتی اعم از هدف غایی سعادت (حبّ و قرب به خداوند)، اهداف واسطه‌ای (خودشناسی، خردورزی، اعتدال‌گرایی و تحقق جامعه صالح)، اصول (اصل وحدت‌گرایی، خودشناسی و درون‌نگری، خودنظارتی، تلازم تزکیه نفس و تطهیر فکر و روش‌های تربیتی (روش‌های مبتنی بر تکریم و محبت و روش‌های تعقلی) احصاء و تبیین شده است.

داودی و بهشتی (۱۳۸۷) در پژوهش تربیت اخلاقی بر مبنای دعای مکارم اخلاق امام سجاد (ع) دریافتند که تربیت اخلاقی دارای رویکردی مطلق‌گرا و خاستگاهی الهی شامل شناخت خدا، شناخت فضائل و رذایل اخلاقی بوده و مبنای تربیت اخلاقی نیز عزت نفس است.

نیکویی و بهشتی (۱۳۸۸) در پژوهش «تحلیل و نقدی بر فلسفه تربیتی کانت با تأکید بر نظریه تربیت اخلاقی» دریافتند که کانت، تعلیم و تربیت را به چهار مرتبه پرورش، تأدیب، آموزش و اخلاق تقسیم‌بندی کرده است. کوشی و رستگاری (۱۴۰۲) در پژوهش «تحلیل برداشت اساتید دانشگاه از مؤلفه‌های برنامه درسی تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی و ارائه الگوی مطلوب‌ها» ۱۳ مقوله اصلی و ۳۳ مقوله فرعی در برنامه درسی تربیت اخلاقی را شناسایی کردند که مهم‌ترین آن‌ها شامل راهبردهای تسهیل‌گر، شرایط زمینه‌ای، شرایط مداخله‌گر، راهبردها، پیامدها و نتایج بود.

کارگر (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان «بصیرت اخلاقی (ماهیت، ضرورت و چرایی) در عصر ظهور نتیجه‌گیری کرد که تا زمانی که انسان از نظر اخلاقی و فکری «رشد نیابد و تربیت نشود و به کمال و سعادت واقعی خود نیندیشد و بدان سو گام نهد، تمامی کاستی‌ها، ناراستی‌ها و ناهنجاری‌ها باقی خواهد ماند. برای رسیدن به این مرحله از رشد، انسان باید دارای بصیرت اخلاقی باشد.

امیرسالاری و همکاران (۱۳۸۸) در پژوهش «بررسی تربیت اخلاقی از منظر امام صادق (ع)» دریافتند که مبنای تربیت از منظر امام صادق (ع) شامل شش مبنای مهم است که شامل: ۱) مبنای خداجویی و بندگی خدا (اصل تقوی و زهد؛ ۲) مبنای عقلانیت و اندیشه‌ورزی (اصول اعتدال و تذکر؛ ۳) مبنای کرامت (اصل عزت؛ ۴) مبنای ضعف (اصول سعه صدر، مسامحت؛ ۵) مبنای هدایت‌پذیری انسان (اصول تبلیغ و ارشاد و تعلیم؛ ۶) مبنای جذبه حسن و احسان (اصول فضل، تواضع و آراستگی) است.

وجدانی (۱۳۹۳) در پژوهش «مؤلفه‌ها، ابعاد و مدارج تحول اخلاقی در قرآن کریم» نشان داد که رشد اخلاقی دارای پنج مولفه اساسی است که به‌نوبه خود مشتمل بر چهار مولفه رشد شخصی (معرفت، عواطف، ایمان و ملکات اخلاقی) و یک مولفه زمینه‌ساز (جامعه صالح و الگوهای اخلاقی) است و رشد همه این مؤلفه‌ها شرط لازم برای رشد و تحول اخلاقی است.

مصلحی و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش «طراحی خطوط اصلی بسته آموزشی اخلاق مبتنی بر شهود اخلاقی با ملاحظات گسست اخلاقی و اعتباریابی آن برای دانش‌آموزان متوسطه دوم» مؤلفه‌های درک بی‌واسطه، همگانی بودن شهود، عوامل منفی مؤثر و امکان تضعیف بروز شهود در طول عمر را به‌عنوان مؤلفه‌های معتبر در بسته آموزشی اخلاق با ملاحظه گسست اخلاقی بیان کردند.

شاهی و همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «درآمدی بر تربیت اخلاقی از دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی با تأکید بر مبانی و اهداف مشخص» دریافتند که نظام اخلاقی خواجه طوسی بر شناخت نفس و اعتدال قوا مبتنی است. مهم‌ترین نتایج و دستاوردهای این پژوهش شناسایی مبانی تربیت اخلاقی شامل ماهیت و حقیقت انسان، تعادل قوای نفس و قابلیت آن در وصول به کمال حقیقی و شناسایی اهداف تربیت اخلاقی (اهداف غایی، واسطی و آموزشی) است.

رضایت و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهش «کاوشی در عوامل اصلی تربیت اخلاقی» به این نتیجه رسیدند که مهم‌ترین ویژگی‌های اخلاقی مؤثر بر الگوانگاری مربی / استاد و مدیران آموزشی از دیدگاه نخبگان و مدیران آموزشی در بافت‌شناسی عمل تربیت عبارت است از قاطعیت، وجدان‌مندی، توکل، حق‌مداری، تکلیف‌گرایی، روحیه خدمت‌گزاری، تعالی معنوی، بصیرت، تعهد، تقوا، حسن خلق، صداقت، سعه‌صدر، عزت نفس و کرامت انسانی، اعتماد به نفس یا روح خودباوری، وظیفه‌شناسی، سخت‌کوشی، شجاعت، ثبات در شخصیت، تواضع، گشودگی، اعتماد بین فردی و چندبعدی بودن شخصیت.

آرمند و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهشی با عنوان «شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی با رویکرد اجتماعی در دوره ابتدایی و ارائه الگو مفهومی» نشان دادند که مقوله محوری پژوهش مشتمل بر ۱۱ مؤلفه در ۲ بعد (باور و رفتار) است. بنابراین، با توجه به بررسی پیشینه پژوهش، تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (مبتنی بر الگوی تعالی انسانی) از اهمیت زیادی برخوردار است تا توجه به اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور در جامعه مهدوی شناسایی و از سوی سیاست‌گذاران مورد استفاده قرار گیرد و مبنایی برای ظهور منجی عالم بشریت باشد.

روش‌شناسی پژوهش

روش پژوهش، کیفی و کمی از نوع توسعه‌ای و کاربردی است. براین اساس، پس از تعریف موضوع و مطالعات اکتشافی، کتابخانه‌ای، بررسی دیدگاه‌ها و مصاحبه با صاحب‌نظران، ابعاد و مؤلفه‌های متغیرهای پژوهش با استفاده از روش دلفی در قالب پرسش‌نامه پژوهش‌گرساخته و پنج گزینه‌ای لیکرت تدوین شد و به اطلاع خبرگان سازمان‌های فرهنگی و مذهبی رسید. هم‌چنین، داده‌های پژوهش توسط نرم‌افزار اس‌پی‌اس‌اس ۲۲ تحلیل و نهایتاً طی چهار مرحله رفت‌وبرگشت، تناسب الگو به اجماع خبرگان رسید. سرانجام، تحلیل عاملی تأییدی هریک از متغیرهای پژوهش توسط نرم‌افزار اسمارت پی‌ال‌اس ۳ برای متغیرها به صورت جداگانه انجام شد و میزان هماهنگی داده‌ها با یک ساختار عاملی معین مشخص شد. در این پژوهش، همان‌طور که در جدول ۲ و ۶ مشاهده می‌شود، روش‌های آماری کمی و کیفی از حیث روایی و پایایی هم‌گرا، واگرا و پایایی مرکب متغیرهای پژوهش بالاتر از ۰/۷ بودند؛ بنابراین می‌توان گفت کلیه متغیرهای پژوهش از وضعیت مناسب و قابل قبولی از نظر پایایی برخوردار هستند. این روش‌ها، به صورت نسبی، بدون ساختار بوده و به پاسخ‌ها و واکنش‌های زیادی منجر شدند و از آنجایی که داده‌های پژوهش متکی به اجماع گروه خبرگان دلفی بود با توجه به ضریب توافق کندال به دست آمده دارای اهمیت و قابل اطمینان است.

الف) بخش کیفی پژوهش

جامعه آماری پژوهش در بخش کیفی شامل خبرگان و استادان صاحب‌نظر فرهنگی و مذهبی شهرستان مقدس مشهد بودند که از میان آنان ۲۵ نفر (۱۳ نفر از خبرگان فرهنگی دارای مدرک دکترای تخصصی در رشته‌های علوم قرآن و حدیث و ۱۲ نفر از خبرگان مذهبی دارای حداقل مدرک کارشناسی ارشد در رشته‌های علوم قرآن و حدیث) با اعلام علاقه‌مندی در همکاری در طرح پژوهشی به‌عنوان اعضای گروه دلفی انتخاب شدند. اطلاعات جمعیت‌شناختی اعضای گروه دلفی به‌شرح جدول ۱ است.

جدول ۱: اطلاعات جمعیت‌شناختی گروه دلفی

خبرگان و استادان صاحب‌نظر فرهنگی			خبرگان مذهبی			سوابق خدمتی		
تحصیلات	درجه دانشگاهی	تعداد	درصد	تحصیلات	تعداد	درصد	سابقه خدمت	تعداد
دکتر	دانشیار	۴	۳۰/۷۶	دکتر	۱۰	۷۶/۹۳	۲۱-۳۰ سال	۲۲
	استادیار	۹	۶۹/۲۴	دانشجوی دکتری	۲	۲۳/۰۷	۱۱-۲۰ سال	۳
جمع		۱۳	۱۰۰	۱۲	۱۰۰	۱۰۰		۲۵

ب) بخش کمی پژوهش

جامعه آماری بخش کمی را کارکنان سازمان‌های مذهبی و فرهنگی به تعداد ۳۵۲ نفر تشکیل می‌دادند (جدول ۲). از جامعه آماری پژوهش، تعداد ۹۴ نفر با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای نسبتی به‌عنوان نمونه آماری پژوهش انتخاب شد.

جدول ۲: جامعه آماری و نمونه پژوهش مرحله کمی پژوهش

سازمان‌های مذهبی و فرهنگی	تعداد افراد شاغل در سازمان‌های مذهبی و فرهنگی	تعداد افراد نمونه به نسبت جامعه آماری
جمع	۳۵۲	۹۳/۸۹

$$n = \frac{Nz^2pq}{Nd^2 + z^2pq}$$

در این مرحله برای تعیین حجم نمونه از فرمول کوکران استفاده شد.

در این فرمول:

N: حجم جامعه (۳۵۲ نفر)؛ Z: برابر ۱/۹۶؛ p=q: برابر ۰/۵؛ d مقدار اشتباه مجاز (مقدار خطا): ۰/۰۵. در نظر گرفته می‌شود.

در این پژوهش، پس از تعیین اعضاء، مراحل روش دلفی انجام شد و پرسش‌نامه‌های هر مرحله پس از تأیید روایی محتوایی توسط خبرگان و محاسبه پایایی با ضریب آلفای کرونباخ مطابق جدول ۳ به‌صورت حضوری توزیع و گردآوری شدند.

جدول ۳: پایایی (Alpha) پرسش‌نامه ابعاد و مؤلفه‌های الگوی تعالی انسان

پایایی ابعاد	تعداد گویه‌ها	آلفای کرونباخ	پایایی مؤلفه‌ها	تعداد گویه‌ها	آلفای کرونباخ
مرحله اول	۹	۰/۹۱۴*	مرحله اول	۹۵	۰/۷۴۰*
			مرحله دوم	۳۱	۰/۸۶۵*
مرحله دوم	۵	۰/۸۸۷*	مرحله سوم	۱۸	۰/۷۳۲*
			مرحله چهارم	۱۸	۰/۷۹۲*

مطابق جدول ۲، پرسش‌های پرسش‌نامه همگی مناسب بوده و از پایایی بالایی برخوردار بودند. کرونباخ، ضریب پایایی ۴۵ درصد را کم، ضریب پایایی ۷۵ درصد را متوسط و قابل قبول و ضریب پایایی ۹۵ درصد را زیاد پیشنهاد کرده است (سرمد و دیگران، ۱۳۸۵: ۱۶۹).

فرایند اجرای دلفی

(۱) در مرحله اول، فهرستی از گزاره‌ها (۹ بُعد با ۹۵ مؤلفه) که از مطالعات اکتشافی، کتابخانه‌ای و تحلیلی متون اسلامی مرتبط با تربیت اخلاقی، دیدگاه‌ها، الگوها و پژوهش‌های موفق استخراج شده بود، برای تعیین میزان اهمیت آن‌ها در تربیت اخلاقی انسان‌ها در اختیار اعضا قرار گرفت. علاوه بر این، از اعضا خواسته شد که ایده‌های خود را درباره ابعاد و مؤلفه‌هایی ارائه کنند که در این فهرست نیستند.

(۲) در مرحله دوم، مجموعه ابعاد و مؤلفه‌هایی که در مرحله اول پیشنهاد شده بود به همراه ابعاد و مؤلفه‌های اولیه مستخرج از ادبیات موضوع (۵ بُعد با ۳۱ مؤلفه) برای تعیین میزان اهمیت در اختیار اعضا قرار گرفت.

(۳) در مرحله سوم، نظر اعضا درباره ابعاد و مؤلفه‌هایی که اهمیت آن‌ها در مراحل قبلی زیاد تشخیص داده شده بود (۵ بُعد با ۱۸ مؤلفه) دریافت شد.

(۴) در مرحله چهارم، برای اطمینان بیشتر، نظر اعضا در باره ابعاد و مؤلفه‌هایی که اهمیت آن‌ها در مراحل قبلی زیاد و خیلی زیاد تشخیص داده شده بود (۵ بُعد با ۱۸ مؤلفه) دریافت شد و انجام روش دلفی پس از انجام چهار مرحله و دستیابی به اتفاق نظر مطلوب پایان یافت. در تمام مراحل، تعیین میزان اهمیت ابعاد و مؤلفه‌ها در قالب طیف لیکرت و گزینه‌های «تأثیر بسیار زیاد»، «تأثیر زیاد»، «تأثیر متوسط»، «تأثیر کم» و «تأثیر بسیار کم» انجام می‌گرفت. در هر مرحله نیز در مقابل هر بُعد و مؤلفه، میانگین پاسخ‌های اعضای دلفی در مراحل پیش و پاسخ پیشین هر فرد نیز به صورت جداگانه به آگاهی پاسخ‌گویان می‌رسید.

در این پژوهش برای تعیین میزان اتفاق نظر میان اعضای دلفی، از ضریب توافق کندال استفاده شد. ضریب توافق کندال مقیاسی است برای تعیین درجه هماهنگی و موافقت میان چندین دسته رتبه مربوط به N شیء یا فرد. در حقیقت با کاربرد این مقیاس می‌توان هم‌بستگی رتبه‌ای میان K مجموعه رتبه را یافت. ضریب توافق کندال نشان می‌دهد که افرادی که چند مقوله را براساس اهمیت آن‌ها مرتب کرده‌اند، به‌طور اساسی معیارهای مشابهی را برای قضاوت درباره اهمیت هر یک از مقوله‌ها به کار برده‌اند و از این لحاظ با یکدیگر اتفاق نظر دارند (مشایخی و دیگران، ۱۳۸۴).

این مقیاس با استفاده از فرمول زیر محاسبه می‌شود:

$$W = \frac{s}{\frac{1}{12}k^2(N^3 - N)}$$

که در آن حاصل جمع مربعات انحراف‌های Rj ها از میانگین Rj ها از فرمول زیر به دست می‌آید:

$$S = \sum (R_j - \frac{\sum R_j}{N})^2$$

که در آن R_j = مجموع رتبه‌های مربوط به یک عامل؛ K = تعداد مجموعه‌های رتبه‌ها (تعداد داوران)؛ N = تعداد عوامل رتبه‌بندی شده؛ $12/1$ $(N^3 - N)$ K^2 = حداکثر حاصل مربعات انحراف‌ها از میانگین R_j ها یعنی حاصل جمع S که در صورت وجود موافقت کامل بین K رتبه‌بندی مشاهده می‌شد (همان، ۱۳۸۴).

یافته‌ها و پژوهش

هنگام تجزیه و تحلیل دقیق داده‌ها، مفاهیم از طریق کدگذاری، به‌طور مستقیم از رونوشت مصاحبه گروه دلفی و با توجه به موارد مشترک کاربرد آن‌ها، ایجاد شدند. با استخراج کدهای مفهومی مشترک و طی مراحل چهارگانه دلفی الگوی مفهومی پژوهش مشخص شد.

الف) بخش کیفی پژوهش

براساس تجزیه و تحلیل اطلاعات کیفی حاصل از مصاحبه‌ها با خبرگان در پژوهش و کدگذاری (محوری و گزینشی) و تحلیل مضمون مصاحبه‌ها و در عین حال مطابقت آن‌ها با مبانی نظری، مقوله‌ها، ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی زمینه‌ساز ظهور به شرح زیر به‌دست آمد:

در مرحله اول دلفی اعضای گروه، ۹ بعد با ۹۵ مؤلفه پیرامون تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور را دارای تأثیر زیاد و خیلی زیاد (دارای میانگین بزرگ‌تر از ۳) در طراحی الگو تشخیص دادند. ضریب توافق کندانال برای پاسخ‌های اعضاء در این مرحله، (۰/۲۷۳) به‌دست آمد.

در مرحله دوم دلفی اعضای گروه ۵ بعد با ۳۱ پیرامون تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور را از میان ابعاد و مؤلفه‌ها که در مرحله دوم ارائه شده بودند، دارای تأثیر خیلی زیاد (دارای میانگین بزرگ‌تر از ۳) در طراحی الگو تشخیص دادند. ضریب هماهنگی کندانال برای پاسخ‌های اعضاء در این مرحله، (۰/۳۰۳) به‌دست آمد.

در مرحله سوم دلفی اعضای گروه ۵ بعد و ۱۸ مؤلفه پیرامون تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور را از میان ابعاد و مؤلفه‌ها که در مرحله سوم ارائه شده بودند، دارای تأثیر خیلی زیاد (دارای میانگین بزرگ‌تر از ۳) در طراحی الگو تشخیص دادند. ضریب توافق کندانال برای پاسخ‌های اعضاء در این مرحله، (۰/۷۱۲) به‌دست آمد.

در مرحله چهارم دلفی به این دلیل که براساس میانگین نظر خبرگان، ابعاد و مؤلفه‌هایی با اهمیت متوسط و پایین‌تر (دارای میانگین تأثیر کوچک‌تر مساوی ۳) وجود نداشت هیچ بعد و مؤلفه‌ای حذف نشد و ابعاد و مؤلفه‌هایی که در مرحله سوم از سوی خبرگان دارای تأثیر زیاد و خیلی زیاد (دارای میانگین بزرگ‌تر از ۳) در طراحی الگو تشخیص داده شده بودند به همراه میانگین نظر اعضاء در مرحله سوم و نظر پیشین همان عضو در اختیار همه خبرگان گروه قرار گرفت. اعضاء در این مرحله نظر خود را در باره میزان تأثیر هر یک از ابعاد و مؤلفه‌ها در طراحی الگو اعلام کردند. ضریب توافق کندانال برای

پاسخ‌های اعضا در این مرحله، (۰/۷۲۳) به‌دست آمد و به‌دلایل زیر اتفاق نظر میان اعضای گروه حاصل شده است و تکرار مراحل دلفی پایان یافت:

۱. در مرحله سوم بیش از ۵۰ درصد اعضا، ۵ بعد و ۲۰ مؤلفه تأثیرگذار در طراحی الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور که دارای میانگین بزرگ‌تر از ۳ بودند را به‌عنوان ابعاد و مؤلفه‌های اول خود برگزیدند.

۲. انحراف معیار پاسخ‌های اعضا در باره میزان اهمیت ابعاد و مؤلفه‌ها در مرحله چهارم نسبت به مراحل قبلی کاهش چشم‌گیری داشته است.

۳. ضریب توافق کندال برای پاسخ‌های اعضا در باره ابعاد و مؤلفه‌ها در مرحله چهارم (۰/۷۲۳) است. با توجه به این که تعداد اعضای گروه دلفی بیش از ۱۰ نفر بود، این میزان از ضریب کندال کاملاً معنادار به حساب می‌آید (مشایخی و دیگران، ۱۳۸۴). به عبارتی در مطالعه دلفی معیار مشخصی برای نمایاندن دستیابی به اجماع و هم‌گرایی وجود ندارد؛ معمولاً اگر حداقل ۶۰ درصد پاسخ‌دهندگان موافق یک موضوع باشند، گفته می‌شود که آن موضوع از اجماع برخوردار است (خنیفر و مسلمی، ۱۳۹۸: ۱۹).

نتایج مراحل چهارگانه دلفی

به دلیل آن که ضریب توافق کندال برای پاسخ اعضا در باره ابعاد و مؤلفه‌ها در مرحله چهارم بیان‌گر اتفاق نظر قوی و در مواردی بسیار قوی میان اعضای گروه است و نتایج مرحله چهارم دلفی تفاوت بسیار ناچیزی با نتایج مرحله سوم نشان داد، انجام مراحل دلفی متوقف شد. نتایج مراحل چهارگانه دلفی مشتمل بر شاخص‌های رو به فزونی اجماع در جدول ۴، خلاصه شده است.

جدول ۴: نتایج مراحل چهارگانه دلفی

مرحله سوم Kendall's W(a)= 0/712		مرحله دوم Kendall's W(a)= 0/303		مرحله اول Kendall's W(a)= 0/273		مؤلفه‌ها		ابعاد
SD	میانگین	SD	میانگین	SD	میانگین	SD	میانگین	
۰/۲۷۶	۴/۹۲	۰/۴۸۹	۴/۶۴	۰/۳۳۱	۰/۸۸	۰/۳۳۱	۰/۸۸	تقوای فردی
۰/۶۵۳	۳/۵۲	۰/۶۵۴	۴/۶	۰/۲۷۶	۰/۹۲	۰/۴۰۸	۰/۸	هدایت یافتگی فردی
۰/۳۷۴	۴/۸۴	۰/۴۷۶	۴/۶۸	۰/۲	۰/۹۶	۰/۳۳۱	۰/۸۸	عمل به واجبات و مستحبات
۰/۷۷	۳/۵۲	۰/۵۶۸	۴/۶۴	۰/۲	۰/۹۶	۰/۲	۰/۹۶	تواضع و فروتنی

ابعاد	مؤلفه‌ها	مرحله اول Kendall's W(a)= 0/273		مرحله دوم Kendall's W(a)= 0/303		مرحله سوم Kendall's W(a)= 0/712		مرحله چهارم Kendall's W(a)= 0/723	
		SD	پهنایی	SD	پهنایی	SD	پهنایی	SD	پهنایی
اخلاق اجتماعی	استقامت	۰/۸۸	۰/۳۳۱	۰/۸۸	۰/۳۳۱	۴/۵۲	۰/۶۵۳	۴/۹۲	۰/۲۷۶
	ویژگی‌های شناختی اخلاق اجتماعی	۰/۸۸	۰/۳۳۱	۰/۸۴	۰/۳۷۴	۴/۷۲	۰/۴۵۸	۳/۵۶	۰/۵۸۳
	ویژگی‌های احساسی اخلاق اجتماعی	۰/۹۶	۰/۲	۰/۹۶	۰/۲	۴/۶	۰/۶۴۵	۴/۹۶	۰/۲
	ویژگی‌های رفتاری اخلاق اجتماعی	۰/۹۲	۰/۲۷۶	۰/۹۲	۰/۲۷۶	۴/۲	۰/۶۴۵	۳/۵۶	۰/۵۸۳
اخلاق اجتماعی ویژگی‌های احساسی	ارتقای سطح تربیت و تهذیب	۰/۹۲	۰/۲۷۶	۰/۸۸	۰/۳۳۱	۴/۸	۰/۴۰۸	۳/۵۲	۰/۷۱۴
	محبت در میان مردم	۰/۹۶	۰/۲	۰/۹۶	۰/۲	۴/۲	۰/۷۰۷	۴/۹۲	۰/۲۷۶
	احترام و اعتماد میان مردم	۰/۶۴	۰/۴۸۹	۰/۸۴	۰/۳۷۴	۴/۱۶	۰/۶۸۷	۳/۵۲	۰/۶۵۳
اخلاق اجتماعی ویژگی‌های شناختی اخلاق	رشد علمی و عقلی مردم	۰/۹۲	۰/۲۷۶	۰/۹۲	۰/۲۷۶	۴/۸۴	۰/۳۷۴	۳/۵۲	۰/۵۸۵
	وحدت و عدم تفرقه	۰/۹۲	۰/۲۷۶	۰/۹۲	۰/۲۷۶	۴/۸۴	۰/۳۷۴	۳/۶۸	۰/۶۲۷
اخلاق اجتماعی ویژگی‌های رفتاری اخلاق	عدالت‌خواهی فراگیر	۰/۹۶	۰/۲	۰/۹۲	۰/۲۷۶	۴/۸۴	۰/۳۷۴	۴/۹۲	۰/۲۷۶
	مبارزه با امتیازات طبقاتی	۰/۸۸	۰/۳۳۱	۰/۹۲	۰/۲۷۶	۴/۶	۰/۵	۴/۷۲	۰/۴۵۸
	مقابله با تبعیض نژادی	۰/۹۶	۰/۲	۰/۹۲	۰/۲۷۶	۴/۳۶	۰/۶۳۷	۳/۶	۰/۵۷۷
	حذف تجمل‌گرایی	۰/۹۶	۰/۲	۰/۹۶	۰/۲	۴/۶	۰/۵۷۷	۴/۹۲	۰/۲۷۶
	امنیت همه‌جانبه	۰/۸	۰/۴۰۸	۰/۸	۰/۴۰۸	۴/۴۸	۰/۶۵۳	۳/۶۴	۰/۵۶۸

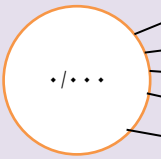
ب) بخش کمی پژوهش

به‌منظور آزمون الگوی پژوهش، ابتدا مدل معادلات ساختاری پژوهش تعریف و تحلیل عاملی تأییدی متغیرهای پژوهش انجام شد. اعتبار عاملی صورتی از اعتبار سازه است که از طریق تحلیل عاملی به‌دست می‌آید. روش‌های تأییدی، تعیین می‌کنند که داده‌ها با یک ساختار عاملی معین هماهنگ هستند یا خیر

(کلین^۱، ۲۰۱۰). ابتدا معناداری ارتباط میان پرسش‌ها و متغیر مورد نظر ارزش‌تی بررسی می‌شود که قدر مطلق این مقدار باید بیش‌تر از مقدار $1/96$ باشد تا رابطه بین هر پرسش و متغیر مورد نظر معنی‌دار باشد. سپس الگو اندازه‌گیری هر متغیر در حالت تخمین استاندارد بارهای عاملی نشان داده می‌شود، هرچه بار عاملی بزرگ‌تر و به عدد یک نزدیک‌تر باشد، یعنی متغیر مشاهده شده (پرسش) بهتر می‌تواند متغیر مکنون یا پنهان را تبیین کند. اگر بار عاملی کم‌تر از $0/3$ باشد رابطه ضعیف در نظر گرفته شده و از آن صرف نظر می‌شود. بار عاملی بین $0/3$ و $0/6$ قابل قبول بوده و نشان می‌دهد که پرسش‌ها تبیین‌کننده مناسبی برای متغیر مورد نظر هستند. و اگر بیش‌تر از $0/6$ باشد خیلی مطلوب است. بنابراین، برای آزمون پرسش‌های پژوهش، تحلیل عاملی تأییدی هر یک از متغیرها توسط نرم‌افزار پی‌ال‌اس ۳ به‌صورت جداگانه برای هر یک از متغیرها در شکل‌های شماره ۱، ۲، ۳ و ۴ آورده شده است.

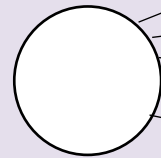
الف) آزمون پرسش اصلی: الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (الگوی تعالی انسانی) چگونه است؟

براساس تحلیلی عاملی تأییدی، همان‌طور که در شکل‌های ۱ و ۲ قابل مشاهده است، مقادیر شدت تأثیر روابط و مقدار تی بین متغیرها تبیین‌کننده مناسبی برای تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور است. هم‌چنین، برای آزمون پرسش اصلی پژوهش از شاخص ریشه میانگین مربعات خطای برآورد استفاده شد. از آنجایی که مقدار این شاخص کوچک‌تر از $0/05$ بود برازندگی الگو در مقایسه با سایر الگوها خوب بود. به‌عبارتی برای برازش الگو در درجه آزادی مختلف الگوهای رقیبی هم حاصل شد زیرا، مجموعه‌ای از الگوهای منطقی قابل قبول برای ارزیابی الگو تعیین شد و تعداد نقاط داده و تعداد پارامترهایی را که الگو برای شناسایی باید تخمین می‌زد، در نظر گرفته شد و از آنجایی که تعداد داده‌های بیش‌تری نسبت به تعداد پارامترهای تخمین‌زده شده وجود داشت، مدل مناسب شناخته شد، زیرا نقاط مرجع بسیاری وجود داشت و تمام واریانس‌های الگو در نظر گرفته شد.

۰/۳۱۵	اخلاق فردی	AKZ_Akhlag Fardi
۰/۶۷۵	اخلاق اجتماعی	AKZ_Akhlag Ejtemai
۰/۳۰۸	ویژگی‌های احساس اجتماعی	AKZ_Vizhgihaai Ahsase Ejtemai
۰/۳۵۲	ویژگی‌های شناخت اجتماعی	AKZ_Vizhgihaai Shenakhte Ejtemai
۰/۴۵۱	ویژگی‌های رفتار اجتماعی	AKZ_Vizhgihaai Raftare Ejtemai

شکل ۱: مقادیر شدت تأثیر روابط بین متغیرهای پژوهش

۱/۸۴۲	اخلاق فردی	AKZ_Akhlag Fardi
۱/۴۳۳	اخلاق اجتماعی	AKZ_Akhlag Ejtemai
۱/۵۸۴	ویژگی‌های احساس اجتماعی	AKZ_Vizhgihaai Ahsase Ejtemai
۱/۸۸۷	ویژگی‌های شناخت اجتماعی	AKZ_Vizhgihaai Shenakhte Ejtemai
۱/۶۴۰	ویژگی‌های رفتار اجتماعی	AKZ_Vizhgihaai Raftare Ejtemai

شکل ۲: مقادیر تی روابط بین متغیرهای پژوهش

در جدول ۵ شاخص‌های کیفیت الگو در روش حداقل مربعات جزئی ارائه شده است. همان‌طور که ملاحظه می‌شود الگو از کیفیتی مناسبی برخوردار است چرا که ساخت روایی مشترک متقاطع متغیرهای پژوهش مثبت بوده، میزان پایایی مرکب آن‌ها بیش‌تر از مقدار ۰/۷ و میانگین واریانس‌های استخراج‌شده آن‌ها بیش‌تر از مقدار ۰/۵ است.

جدول ۵: شاخص‌های کیفیت الگو

متغیر	پایایی مرکب	
	سطح پذیرش = ۰/۷	روایی همگرا (میانگین واریانس‌های استخراج شده) سطح پذیرش = ۰/۵
متغیر تربیت اخلاق فردی و اجتماعی	۰ / ۹۳۸	۰ / ۵۸۴
اخلاق فردی	۰ / ۹۲۲	۰ / ۷۰۸
اخلاق اجتماعی	۰ / ۸۶۵	۰ / ۴۹۳
ویژگی‌های احساسی اخلاق اجتماعی	۰ / ۸۸۳	۰ / ۵۶۶
ویژگی‌های شناختی اخلاق اجتماعی	۰ / ۸۵۸	۰ / ۹۱
ویژگی‌های رفتاری اخلاق اجتماعی	۰ / ۷۷۵	۰ / ۴۷۰

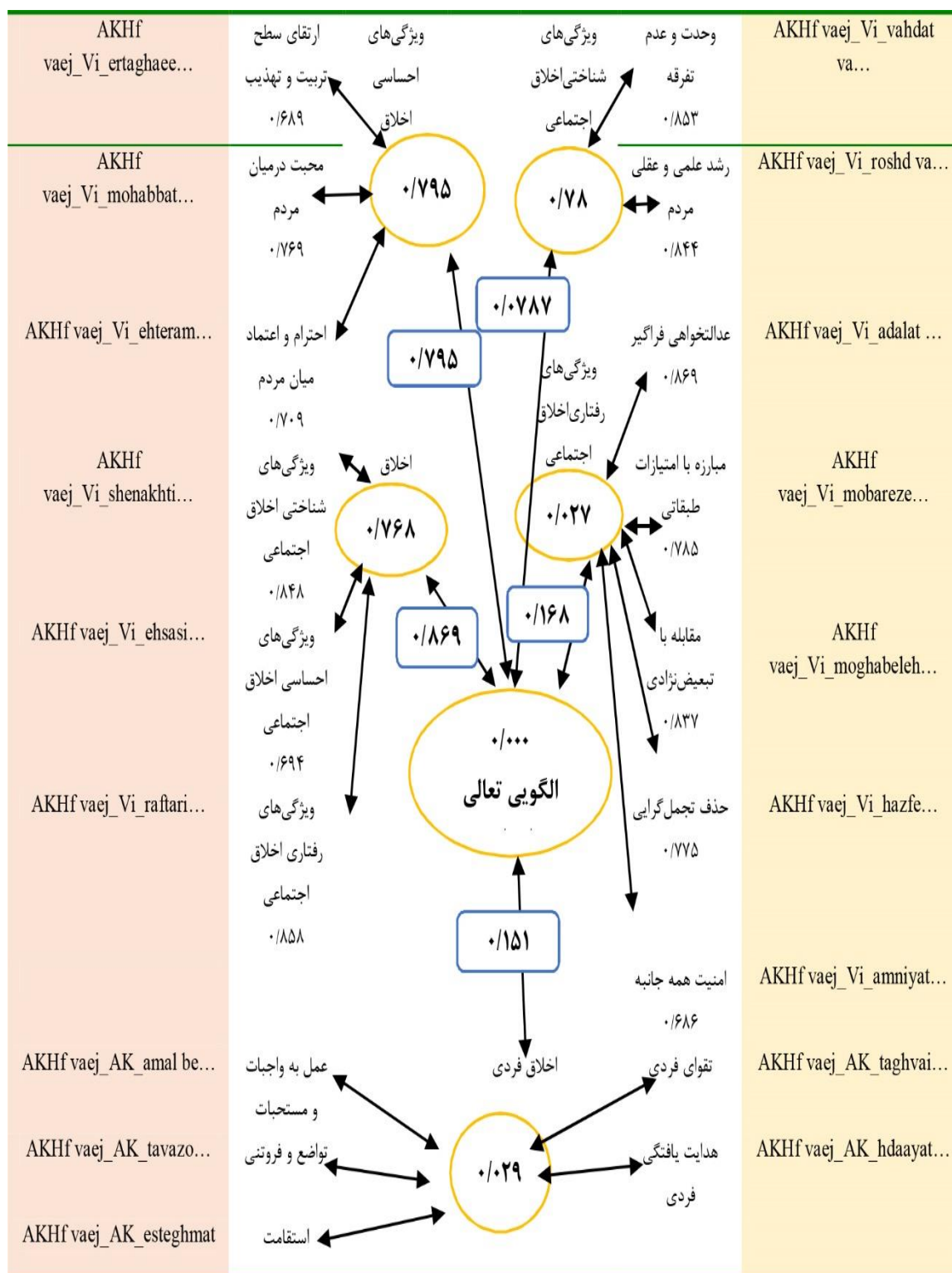
مطابق جدول ۵، کلیه متغیرهای پژوهش از وضعیت مناسب برخوردار هستند. زیرا، مقدار پایایی ترکیبی بالاتر از ۰/۷ باشد، نشان از پایایی درونی مناسب است (ورتس و دیگران، ۱۹۷۴). و میانگین واریانس‌های استخراج‌شده مقادیر، بالاتر از ۰/۵ هستند و مقدار روایی هم‌گرای بالای ۰/۵ کافی است (مگنر و دیگران^۱، ۱۹۹۶).

ب) **آزمون پرسش فرعی ۱:** ابعاد الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (در جامعه مورد مطالعه) کدام است؟

با توجه به یافته‌های به‌دست‌آمده از الگو پی‌ال‌اس ۳ اقدام به بررسی این پرسش شد. همان‌طور که در شکل ۳ قابل مشاهده است، بارعاملی همه پرسش‌ها بیش‌تر از مقدار ۰/۳ است، بنابراین پرسش‌ها تبیین‌کننده مناسبی برای متغیر مورد نظر هستند. به‌عبارتی، ابعاد متغیر تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور دارای بارعاملی مناسب بوده و توانایی سنجش متغیر تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور را دارند.

ج) **آزمون پرسش فرعی ۲:** مؤلفه‌های الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (در جامعه مورد مطالعه) کدام است؟

با توجه به یافته‌های به‌دست‌آمده از الگو پی‌ال‌اس ۳ اقدام به بررسی این پرسش شد. همان‌طور که در شکل ۳ قابل مشاهده است، بارعاملی همه پرسش‌ها بیش‌تر از مقدار ۰/۳ است، بنابراین پرسش‌ها تبیین‌کننده مناسبی برای متغیر مورد نظر هستند. به‌عبارتی، ابعاد متغیر تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور دارای بارعاملی مناسب بوده و توانایی سنجش متغیر تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور را دارند.

شکل ۳: الگوی اندازه گیری متغیر تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه ساز ظهور در حالت تخمین استاندارد

در جدول ۶ تمام ابعاد و مؤلفه های شناسایی شده تربیت اخلاقی زمینه ساز ظهور و رتبه / اولویت هریک ارائه شده است.

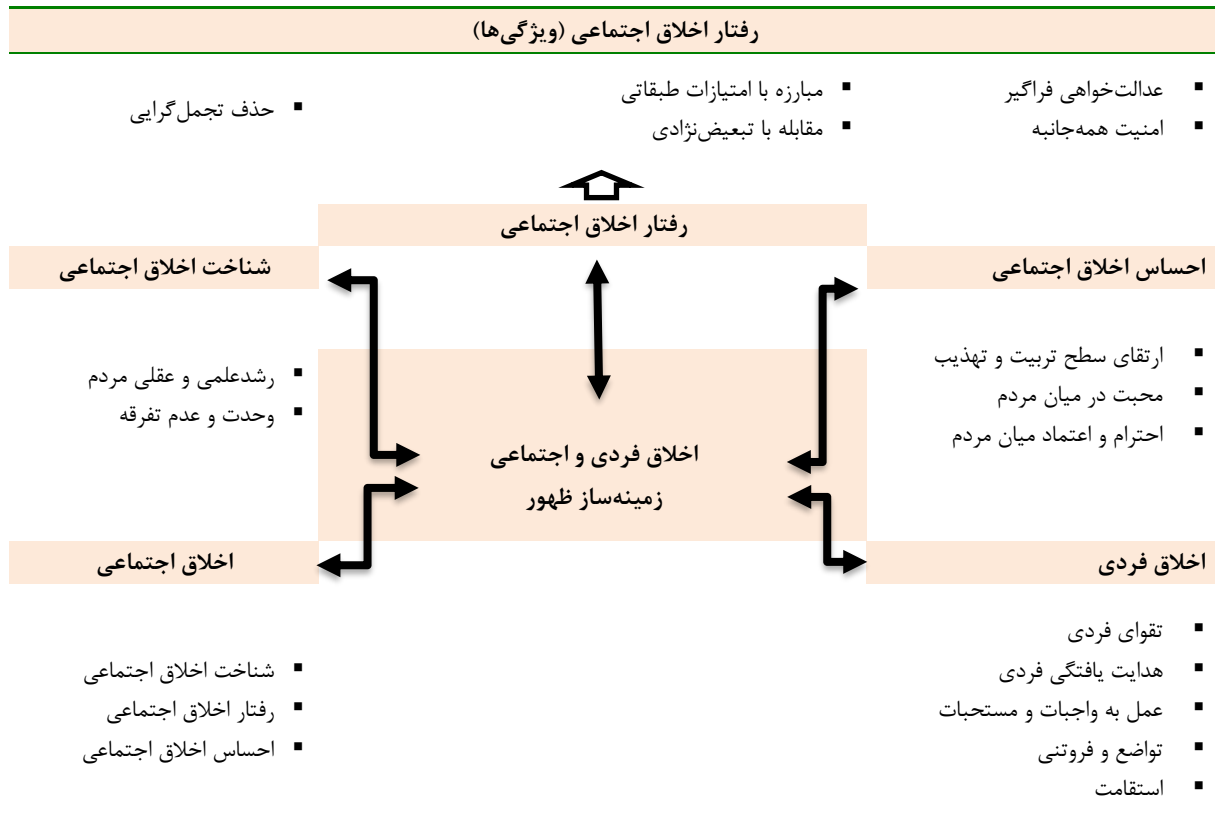
جدول ۶: ابعاد و مؤلفه‌های الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (الگوی تعالی انسانی)

متغیر	ابعاد	میزان بار عاملی رتبه / اولویت
تربیت اخلاق فردی و اجتماعی	اخلاق فردی	۰/۸۹۹
	رفتار اخلاق اجتماعی	۰/۸۶۵
	اخلاق اجتماعی	۰/۸۵۶
	شناخت اخلاق اجتماعی	۰/۷۴۹
	احساس اخلاق اجتماعی	۰/۶۹۰
ابعاد	مؤلفه‌ها	میزان بار عاملی رتبه / اولویت
اخلاق فردی	تقوای فردی	۰/۹۲
	هدایت یافتگی فردی	۰/۷۸۴
	عمل به واجبات و مستحبات	۰/۸۶۳
	تواضع و فروتنی	۰/۷۳۹
	استقامت	۰/۷۲
اخلاق اجتماعی	ویژگی‌های شناختی اخلاق اجتماعی	۰/۸۴۸
	ویژگی‌های احساسی اخلاق اجتماعی	۰/۶۹۴
	ویژگی‌های رفتاری اخلاق اجتماعی	۰/۸۵۸
ویژگی‌های احساسی اخلاق اجتماعی	ارتقای سطح تربیت و تهذیب	۰/۶۸۹
	محبت در میان مردم	۰/۷۶۹
	احترام و اعتماد میان مردم	۰/۷۰۹
ویژگی‌های شناختی اخلاق اجتماعی	رشد علمی و عقلی مردم	۰/۸۴۴
	وحدت و عدم تفرقه	۰/۸۵۳
ویژگی‌های رفتاری اخلاق اجتماعی	عدالت‌خواهی فراگیر	۰/۸۶۹
	مبارزه با امتیازات طبقاتی	۰/۷۸۵
	مقابله با تبعیض نژادی	۰/۸۳۷
	حذف تجمل‌گرایی	۰/۷۷۵
	امنیت همه‌جانبه	۰/۶۸۶

با توجه به نتایج به‌دست‌آمده مطابق با جدول ۶، تمامی ابعاد متغیر تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور با بار عاملی مناسب مورد تأیید قرار گرفته و با توجه به مقادیر بار عاملی به‌دست آمده از الگوی ال‌اس ۳ رتبه‌بندی شده‌اند.

الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (الگوی تعالی انسان)

همان‌طور که تشریح و تبیین شد، شاخص‌های کیفیت الگو در روش حداقل مربعات جزئی در وضعیت مطلوب قرار داشتند زیرا در ضرایب تأثیرها، صفر و عدد منفی مشاهده نشد و نتایج تحلیل عاملی تأییدی متغیرهای پژوهش نشان‌دهنده اعتبار الگو بودند. براین اساس، الگوی تعالی به صورت شکل ۴ ارائه شده است.

شکل ۴: چارچوب الگوی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور (الگوی تعالی انسان)

بحث و نتیجه‌گیری

عصر غیبت در فرهنگ اسلامی، با عنوان عصر انتظار شناخته می‌شود. این عصر به دلیل شرایط استثنایی ناشی از عدم دسترسی مردم به رهبری معصوم، دشواری‌ها، اقتضائات و الزامات خاص خود را دارد. در این باره، بررسی چگونگی تعامل مردم با امام غایب و شناخت تکالیف دینی- اخلاقی جامعه منتظر، به‌ویژه نقش و رسالت مردم در زمینه‌سازی ظهور، از مهم‌ترین اولویت‌های این دوران است. در این میان، اخلاق به دلیل نقش مهمی که در سرنوشت انسان، جامعه و به‌ویژه زمینه‌سازی برای ظهور منجی عالم بشریت دارد، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان و پیشوایان دینی بوده است و در واقع، به آرمانی جهانی تبدیل شده است و ایجاد یک جامعه منتظر را ضروری ساخته است. ساخت چنین جامعه ایده‌آل به الزاماتی نیاز دارد که یکی از این الزامات، تربیت افراد جامعه منتظر بر اساس صفات و رفتارهای اخلاقی مهدوی در سطوح شناختی، عاطفی و عملکردی (روابط فرد با خدا، خود، دیگران و جهان هستی) است. به عبارت

دیگر، انسان‌ها می‌توانند در پرتو این روابط، پیوند خود را با خدای متعال استوار سازند و استعدادهای خود را پرورش دهند تا در برابر حق خضوع و خشوع داشته و به جلب رضای پروردگار همت گمارند و همواره از سبک زندگی مهدوی مطلوبی با هم‌نوعان خود برخوردار شوند و رابطه خود را با هستی واقع‌بینانه کنند تا در راستای تحقق اهداف خلقت و نیل به قرب الهی از مواهب پروردگار بهره‌مند شوند.

در پژوهش حاضر، ابعاد و مؤلفه‌های مؤثر بر تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور براساس رویکرد دلفی و تحلیل عاملی تأییدی در قالب ۵ بُعد و ۱۸ مؤلفه شناسایی و دسته‌بندی شدند. تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور دارای پنج بُعد (اخلاق فردی، اخلاق اجتماعی، رفتار اجتماعی، شناخت اجتماعی و احساس اخلاق اجتماعی) که به ترتیب اولویت دارای مؤلفه‌های تقوای فردی، عدالت‌خواهی فراگیر، عمل به واجبات و مستحبات، ویژگی‌های رفتاری اخلاق اجتماعی، وحدت و عدم تفرقه، ویژگی‌های شناختی اخلاق اجتماعی، رشد علمی و عقلی مردم، مقابله با تبعیض نژادی، تواضع و فروتنی، مبارزه با امتیازات طبقاتی، هدایت‌یافتگی فردی، حذف تجمل‌گرایی، محبت در میان مردم، استقامت، احترام و اعتماد میان مردم، ویژگی‌های احساسی اخلاق اجتماعی و امنیت همه‌جانبه است. بنابراین، با شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور، ساختار و ترکیب الگو مشخص شد و اعتبار هریک از متغیرهای پژوهش از طریق تحلیل عاملی تأییدی مورد بررسی قرار گرفت و الگوی مناسبی تشخیص داده شد.

نتایج حاصل از این پژوهش با نتایج مطالعات فقهی و نجفی (۱۳۹۳) در رابطه با واکاوی صفات و رفتارهای اخلاقی زمینه‌ساز ظهور، صفات و رفتارهای اخلاقی در سه سطح شناختی، عاطفی و عملکردی و چهار بُعد الهی، فردی، اجتماعی و زیست‌محیطی هم‌سو بود و با پژوهش وجدانی (۱۳۹۳) در زمینه مؤلفه‌ها، ابعاد و مدارج تحول اخلاقی در قرآن کریم و به‌ویژه با مطالعات آرمند و همکاران (۱۳۹۷) یعنی شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی با رویکرد اجتماعی در دوره ابتدایی رابطه معناداری دارد؛ با این تفاوت که در پژوهش حاضر شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور و اولویت‌بندی آن‌ها از نتایج مهم پژوهش بوده است.

از محدودیت‌های پژوهش، تعمیم‌پذیری یافته‌ها به سایر حوزه‌های تربیتی است زیرا، این پژوهش علاوه بر این گستردگی جامعه آماری در محدوده و شرایط خاص انجام گرفته و تربیت اخلاقی زمینه‌ساز ظهور در قالب مدل تعالی انسان با رویکرد پژوهشی ارائه شده است؛ بنابراین، انجام مطالعات و پژوهش‌های آتی با رویکرد بررسی همه‌جانبه تربیت اخلاقی ضرورتی انکارناپذیر است.

با توجه به یافته‌های بخش کیفی و کمی پژوهش و بار عاملی تأییدی ابعاد و مؤلفه‌های مدل آزمون شده موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

پیشنهادهای

۱. بازطراحی و باز مهندسی مأموریت‌ها و اهداف سازمان‌های فرهنگی و مذهبی در راستای توسعه و تعمیق ویژگی‌های رفتاری اخلاق اجتماعی (امنیت همه‌جانبه) و ویژگی‌های احساسی اخلاق اجتماعی (ارتقای سطح تربیت و تهذیب) در جامعه و سازمان‌ها.

۲. فرهنگ‌سازی در زمینه توسعه و تعمیق ویژگی‌های شناختی اخلاق اجتماعی به‌عنوان یکی از ابعاد اساسی تربیت اخلاقی زمینه‌ساز ظهور.

۳. بررسی وضعیت موجود و میزان اثرگذاری هریک از راهبردهای ارائه شده در پژوهش حاضر در کارایی و اثربخشی تربیت اخلاق فردی و اجتماعی زمینه‌ساز ظهور.

تشکر و قدردانی

بدین وسیله از کلیه خبرگان و استادان صاحب‌نظر فرهنگ و مذهب شهرستان مقدس مشهد و کارکنان

سازمان‌ها که ما را در انجام این پژوهش راهنمایی نمودند، تشکر و قدردانی می‌شود.

منابع

- ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۷). خصال شیخ صدوق. مترجم: محمدباقر کوه کمرهای، تهران: انتشارات کتابچی.
- ابن مسکویه، رازی (۱۳۸۱). تهذیب اخلاق. ترجمه علی اصغر حلبی، تهران: انتشارات اساطیر.
- آرمند، محمد، کوشی، زهرا، موسی پور، نعمت‌الله، و محبی، علی (۱۳۹۷). شناسایی ابعاد و مؤلفه‌های تربیت اخلاقی با رویکرد اجتماعی در دوره ابتدایی و ارائه الگو مفهومی. مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۳(۲)، ۱۱۷-۱۴۲. <http://dx.doi.org/10.29252/qaie.3.2.117>
- اصفهانی، راغب، و محمد، بن حسین (۱۴۱۲ ق). المفردات فی غریب القرآن. بیروت: انتشارات دارالعلم الدار الشامیة دمشق، ج ۱.
- ایرانی، حسین (۱۳۸۹). غنچه‌های قیام. قم: انتشارات بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود (عج).
- بهشتی، سعید، و نیکویی، روشنک (۱۳۸۸). تحلیل و نقدی بر فلسفه تربیتی کانت با تأکید بر نظریه تربیت اخلاقی وی. مجله علمی-پژوهشی علوم تربیتی، (۸۷)، ۵۰-۲۷.
- بهشتی، محمد (۱۳۸۶). مبانی تربیت در قرآن. قم: انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- بهشتی، محمد (۱۳۸۸). آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن (فیض کاشانی). قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
- پورسیدآقایی، سیدمسعود (۱۳۸۸). زمینه‌سازی ظهور. فصل نامه مشرق موعود ۳ (۱۰).
- جوادی آملی، عبدالله (۱۳۹۱). گستره دین. قم: انتشارات اسراء.
- خنیفر، حسین، و مسلمی، ناهید (۱۳۹۸). مبانی و اصول روش‌های پژوهش کیفی (ج ۲). تهران: انتشارات نگاه روشن.
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۸۰). سیری در تربیت اسلامی. تهران: نشر و تحقیقات ذکر.
- دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۷). لغت نامه. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- رضایت، غلامحسین، کرمی، مرتضی، فرحبخش، کیومرث، و عباس‌پور، عباس (۱۳۹۵). کاوشی در عوامل اصلی تربیت اخلاقی: شناسایی ویژگی‌های اخلاقی الگو مبتنی بر بافت‌شناسی عمل تربیت (مطالعه موردی بافت استادان، مربیان و مدیران آموزشی یک دانشگاه سازمانی)، پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی، ۳۰(۳)، ۱۱۳-۱۳۸. https://iej.ihu.ac.ir/article_200916.html
- سجادی، ابراهیم (۱۳۸۸). قرآن و بازتاب تربیتی روابط چهارگانه انسان. پژوهش‌های قرآنی، ۱۵(۵۹)، ۶۰-۵۹. https://jqr.isca.ac.ir/article_3708.html
- سرمد، زهره، بازرگان هرندی، عباس، و حجازی، الهه (۱۳۸۵). روش‌های تحقیق در علوم رفتاری. تهران: انتشارات آگه، چ ۱۲.
- شاهی، محمد، نجفی، محمد، قربانی، منصوره، و نصرتی هشی، کمال (۱۳۹۳). روش‌های تربیت اخلاقی در سیره رضوی (ع). پژوهش‌های اخلاقی، (۱۷)، ۱۲۷-۱۱۳. <http://akhlagh.saminattech.ir/Article/16780>

صباغ اسماعیلی، رعنا، سبحانی‌نژاد، مهدی، و فرمehینی فراهانی، محسن (۱۴۰۱). تبیین مبانی فلسفی مفهوم سعادت در نظام تربیت اخلاقی بانو مجتهده امین به منظور تدوین چارچوب نظری و دلالت‌های تربیتی آن.

مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۷ (۳)، ۱۱۸-۸۹. <https://doi:10.52547/qaie.7.3.89>

طباطبایی، سیدمحمدحسین (۱۴۱۴). المیزان فی تفسیرالقرآن. قم: موسسه نشر اسلامی.

غزالی، ابوحامدمحمدبن محمد (۱۳۲۶). احیاء علوم الدین. تصحیح و تعلیق: محمدبن مسعودالاحمدی، بیروت: عالم الکتب.

فرمehینی فراهانی، محسن، میرزامحمدی، محمد حسن، و امیرسالاری، علی (۱۳۸۸). بررسی تربیت اخلاقی از منظر امام صادق (ع) مبانی، اصول، روش‌های تربیتی. دانشور رفتار، ۳۹ (۳)، ۷۹-۶۵.

فقیهی، علی نقی، و نجفی، حسن (۱۳۹۳). واکاوی صفات و رفتارهای اخلاقی زمینه‌ساز ظهور. مجموعه مقالات همایش دکتربین مهدویت، ۱۰ (۱)، ۳۲۹-۳۰۳.

قرآن کریم (۱۳۸۰). مترجم: الهی قمشه‌ای. مهدی. قم: نشر فاطمه الزهرا (س).

قزوینی (ابن ماجه)، محمد بن یزید (۱۴۱۸ ق). السنن. تحقیق: محمدفؤاد عبدالباقی، بیروت: انتشارات دارالفکر، بی تا، ج ۲.

کارگر، رحیم (۱۳۸۷). بصیرت اخلاقی (ماهیت، ضرورت و چرایی) در عصر ظهور. مجله انتظار موعود، ۸ (۲۴)، ۵۴-۲۳. https://www.entizar.ir/article_74173.html

کلینی، محمدبن یعقوب (۱۴۲۳ ق). الکافی (جلد ۸ ح ۵۹۷). تهران: دارالکتب الاسلامیه (چاپ سال ۱۳۸۷ ش).

کوشی، زهرا، و رستگاری، نرجس (۱۴۰۲). تحلیل برداشت اساتید دانشگاه از مؤلفه‌های برنامه درسی تربیت اخلاقی در دوره ابتدایی و ارائه الگوی مطلوب. مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۸ (۳)، ۴۶-۲۵. <http://dx.doi.org/10.61186/qaie.8.3.2>

گلستانی، محمدمامین (۱۳۸۶). سیمای جهان در عصر امام زمان (عج). قم: انتشارات مسجد مقدس جمکران.

محمد هارون، عبدالسلام (۲۰۰۱). احمدبن فارس. معجم مقاییس اللغة. بیروت: داراحیاء التراث العربی.

مشایخی، علی نقی، فرهنگی، علی اکبر، مؤمنی، منصور، و علیدوستی، سیروس (۱۳۸۴). بررسی عوامل کلیدی مؤثر بر کاربرد فناوری اطلاعات در سازمان‌های دولتی ایران: کاربرد روش دلفی. پژوهش‌های مدیریت در ایران، ۹ (۲۰)، ۲۳۲-۱۹۱. https://mri.modares.ac.ir/article_242.html

مصلحی، حامد، جازی، الهه، سجادیه، نرگس، و نقش، زهرا (۱۴۰۰). طراحی خطوط اصلی بسته آموزشی «اخلاق مبتنی بر شهود اخلاقی با ملاحظات گسست اخلاقی» و اعتباریابی آن برای دانش‌آموزان متوسطه دوم. مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، ۶ (۳)، ۱۴۹-۱۲۳. <http://dx.doi.org/10.52547/qaie.6.4.123>

مطهری، مرتضی (۱۳۸۳). مجموعه آثار. قم: انتشارات صدر.

مهدویان، حسن (۱۳۸۳). بهاری‌ترین فصل انسان. قم: مؤسسه بوستان کتاب.

نعمانی، محمد بن ابراهیم (۳۶۰ ق). الغیبه. ترجمه علی اکبر غفاری، تهران: انتشارات مکتبه الصدوق (۱۳۷۶ ش).

وجدانی، فاطمه (۱۳۹۴). مؤلفه‌ها، ابعاد و مدارج تحول اخلاقی در قرآن کریم. مجله تربیت اسلامی، ۱۰ (۲۱)، ۱۶۶-۱۴۵. https://islamicedu.rihu.ac.ir/article_925.html

References

- Far Mohini Farahani, M., Mirza Mohammadi, M.H. & Amirsalari, A. (2008). Investigating moral education from the perspective of Imam Sadiq (AS), principles, principles, educational methods. *Daneshvar Behavat*, (39), 65-79. [Persian].
- Kaveshi, Z., & Rastegari, N. (2023). Analyzing the perceptions of university professors about the components of the moral education curriculum in the elementary school and presenting the ideal model. *qaiie*. 8(3), 25-46. <http://dx.doi.org/10.61186/qaiie.8.3.2> [Persian].
- Kaveshi, Z., Mousapour, N., Mohebbi, A., & Armand, M. (2018). Identification of the Dimensions and Components of Moral Education through a Social Approach and Developing a Conceptual Model for Elementary Education. *qaiie*. 3(2), 117-142. <http://dx.doi.org/10.29252/qaiie.3.2.117> [Persian].
- Kline, R.B. (2010). Principles and practice of structural equation modeling (3rd ed.). New York: Guilford Press. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2420005>
- Magner, N., Welker, R. B., & Campbell, T. L. (1996). Testing a Model of Cognitive Budgetary Participation Processes in a Latent Variable Structural Equations Framework. *Accounting and Business Research*, 27(1), 41-50. <https://doi.org/10.1080/00014788.1996.9729530>
- Mashayekhi, A., Farhangi, A., Moemeni, M., & Alidousti, S. (2021). An empirical study of the relationship between emotional intelligence and leadership style (transformational-transactional). *Management Research in Iran*, 9(20), 191-232. https://mri.modares.ac.ir/article_242.html?lang=en [Persian].
- Moslehi, H., Hejazi, E., Naghsh, Z., & Sajjadi, N. (2021). Designing the Main Lines of the Educational Package of "Ethics based on Moral Intuition with Considerations of Moral Disengagement" and its Validation for High Senior School Students. *qaiie*. 6(4), 123-149. <http://dx.doi.org/10.52547/qaiie.6.4.123> [Persian].
- Sabagh Esmaeili, R., Sobhaninejad, M., & Farmahini Farahani, M. (2022). Explaining the Philosophical Foundations of the Concept of Happiness in the Jurist Lady Amin's Moral Education System in order to Compile its Theoretical Framework and Educational Implications. *qaiie*. 7(3), 89-118. <https://doi.org/10.52547/qaiie.7.3.89> [Persian].
- Sajjadi, Ebrahim (1388). Qur'an and the educational reflection of four human relations. *Quranic Research*, 15(59), (59-60). https://jqr.isca.ac.ir/article_3708.html [Persian].
- Satsih, Gholamhossein, K., Morteza, Farahbakhsh, K., & Abbaspour, Abbas. (2015). Exploring the main factors of moral education: identifying the moral characteristics of the model based on the histology of the practice of education (a case study of the context of professors, trainers and educational managers of an organizational university). *Research in Islamic Education Issues*. (30), 113-138. https://iej.ihu.ac.ir/article_200916.html [Persian].
- Shahi, M., Najafi, M., Ghorbani, M., & Nosrati Heshi, K. (2013). Methods of moral education in Razavi's life. *Ethical Research*, (17), 113-127. <http://akhlagh.saminetech.ir/Article/16780> [Persian].
- Structural Assumptions. *Educational and Psychological Measurement*, 34(1), 25-33. <https://doi.org/10.1177/001316447403400104>
- The Holy Quran. Translator: Elahi Qomshei (2008). Mehdi. Qom: Fatemeh Al-Zahra Publishing House. [Persian].
- Werts, C. E., Linn, R. L., & Jöreskog, K. G. (1974). Intraclass Reliability Estimates: Testing Structural Assumptions. *Educational and Psychological Measurement*, 34(1), 25-33. <https://doi.org/10.1177/001316447403400104>